

JOANNA MLECZKO

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Humanistyczny, Instytut Językoznawstwa
ORCID: 000-003-4786-1759

Związki frazeologiczne z komponentem nominalnym *oko – oczy / око – очу* w języku polskim i bułgarskim

**Idioms with the Nominal Component *oko – oczy / око – очу*
in the Polish and Bulgarian Languages**

Abstract

The subject of analysis are Polish and Bulgarian idioms with the nominal component *oko – oczy / око – очу* [eye – eyes]. An ideographic model of somatic idiom systematization based on the anthropocentric scheme of ideas by the Russian researcher Tatiana Nikitina was used for their presentation. The author focused on group one of the model. It comprises idioms that refer to the man, including to the man as a living and acting being and his internal world. When defining the man as a living and acting being, one can distinguish his characteristic features, process and conditions that are connected with different periods of life, physique, existential needs, physical condition, general sensation, sense perception, feelings and physical activity. The idioms excerpted in the article cover almost all of the above areas.

Keywords: comparative linguistics, somatic phraseology, linguistic metaphors

W polszczyźnie, podobnie jak w bułgarszczyźnie frazeologizmy z komponentem nominalnym *oko – oczy / око – очу* są wyjątkowo liczne.¹ Do ich przedstawienia wykorzystano, oparty na antropocentrycznym

1 Analizą objęto ponad 300 jednostek (wliczając warianty frazeologiczne).

schemacie pojęciowym, ideograficzny model systematyzacji frazeologii somatycznej² Tatiany Nikitiny, na który składają się dwie wewnętrznie zróżnicowane grupy³. Pierwsza z nich obejmuje związki odnoszące się do człowieka jako istoty żywej i działającej oraz jego świata wewnętrznego, druga uwzględnia jednostki opisujące człowieka i otaczający go świat (Nikitina 1995: 77–78)⁴. Przedmiotem analizy w niniejszym artykule są somatyzmy⁵ zaliczane do grupy pierwszej. Rosyjska badaczka wyróżnia w niej charakteryzujące człowieka właściwości, procesy i stany, które wiąże z okresami jego życia, budową ciała, samopoczuciem, potrzebami egzystencjalnymi, aktywnością fizyczną, percepcją zmysłową, zdolnością mówienia, zachowaniami, uczuciami i działaniami mentalnymi.

Człowiek jako istota żywa i działająca

W zebranych materiale wystąpiły związki opisujące zaledwie dwa etapy **cyklu życiowego człowieka – koniec okresu dziecięcego i śmierć**. Do pierwszego z nich odsyła bułgarski frazeologizm, w którym znakiem przejścia do kolejnej grupy wiekowej jest otarcie śluzu z kącików oczu (*пооттрил съм си гурелите от очите* ‘поотраснал съм, не съм вече дете’ FR2/154). Etap drugi reprezentują struktury odwołujące się do kulturowego gestu zamknięcia oczu zmarłemu⁶: *zamknąć komu oczy* ‘być przy czyjej śmierci’ Skor594, *затварям/затворя очите някому* ‘намирам се при някого в последните му минути; при някого съм, когато издъхва, умира’ FR1/362. Stąd też polskie *zamknąć, zawrzeć oczy; zamknąć oczy na wieki* w znaczeniu ‘umierać’ Skor594 oraz ich bułgarskie odpowiedniki *заклопвам/заклопя, склопвам/склопя (2) очи*⁷ FR1/341, FR2/295. Ponadto w bułgarszczyźnie zostały utrwalone oznaki zbliżającej się śmierci, takie jak szklisty wzrok (*изцъклям/изцъкля, оцъклям/оцъкля очи* FR1/437, FR2/94), wytrzeszcz oczu (*изблециям/изблеция, облецивам/облеция (2), ще изблеция очи като мачък; опулвам/опуля очи (2)* FR1/388, FR2/29, 520, 9) czy zwrot gałek ocznych ku górze (*обръциам/обрърна очи* FR2/14).

W ramach obszaru **budowa ciała** analizowane frazeologizmy opisują oko jako jeden z jego organów. Porównując materiał polski i bułgarski, widzimy wyraźną dysproporcję na niekorzyść tego

2 Frazeologia somatyczna jest częstym obiektem badań także polskich i bułgarskich lingwistów. Z poświęconej jej bogatej literatury przedmiotu przywołano jedynie kilka wybranych pozycji: Krasnowolski 1905, Krawczyk-Tyrpa 1987, Czurak 1988, Nowakowska-Kempna 1995, Pajdzińska 1999, Świącicka & Tarary 2005; Spasova-Mihajlova 1965, Ničeva 1978, V“tov 2005. Wśród opracowań proponujących konfrontatywnie ujęcie polskiej i bułgarskiej frazeologii somatycznej na szczególną uwagę zasługują dwie monografie: Wójtowiczowa & Małdziewa 1994 oraz Michow 2013. Szerzej o stanie badań nad polską i bułgarską frazeologią somatyczną – zob. Michow 2013: 91–7.

3 W pewnym zakresie odwołuje się do niego także Ginoewa Owczarowa w artykule poświęconym bułgarsko-polskim paralelom w grupie frazeologizmów z komponentem *oko* (Ovčarova 2017).

4 Zob. wykorzystanie proponowanego schematu przez Mirosławę Gordy w monografii traktującej o somatycznej frazeologii współczesnego języka rosyjskiego i polskiego (Gordy 2010: 55–114).

5 Ekscerpowano wyłącznie źródła leksykograficzne. Wśród analizowanych związków frazeologicznych z komponentem nominalnym *oko – oczy / oko – очи* znalazły się także struktury opatrzone kwalifikatorem *archaiczne i dialektalne* (szczególnie liczne w materiale bułgarskim).

6 Według ludowego wierzenia otwarte oczy nieboszczyka wróżą rychłą śmierć bliskiej osoby („nieboszczyk mógłby wypatrzeć kogoś z rodziny i pociągnąć go za sobą do grobu” – Kwaśniewicz 1981: 110–111), co tłumaczy, dlaczego w obrzędowości pogrzebowej tak dużą wagę przywiązuje się do ich zamknięcia. Por. Vakarelski 1990: 58.

7 Por. *докато (додето) очи гледат* w znaczeniu ‘докато съм жив’ FR1/266, gdzie *гледам* implikuje otwarcie oczu.

ostatniego⁸. W słowniku Stanisława Skorupki odnotowane zostały jednostki charakteryzujące oczy na wiele sposobów, jak chociażby ze względu na ich kształt (*oko skośne, wylupiaсте, wypukłe* Skor587, *żabie* ‘wypukłe, wylupiaсте’ WSFPWN322, *rybie*⁹ ‘wypukłe, okrągłe’ WSFPWN318), kolor (*oko brązowe, piwne, szare, siwe, zielone, bezbarwne* Skor587, *wodniste* ‘o tęczęwce w jasnym, nieokreślonym kolorze’, *rybie* ‘bardzo jasne’ WSFPWN320, 318), urodę (*oko piękne, urocze, cudne* Skor587) czy wadę wrodzoną lub nabytą (*oko nadmiarowe, dalekowzroczne, krótkowzroczne, zezowate, zezujące, świdrowate* ‘zezowate’ Skor587), które nie mają ekwiwalentów w źródłach bułgarskich. Wspólne dla obu języków są związki z komponentem *żrenica*. O jej znaczeniu dla prawidłowego funkcjonowania narządu wzroku świadczą eksplikacje przypisywane polskim *bronić, pilnować, strzec kogo, czego jak żrenicy oka (w oku)*¹⁰ Skor589 (‘pilnować, strzec kogoś, czegoś szczególnie gorliwie, troskliwie’ WSFPWN318) oraz bułgarskim *като зеницата (зениците) на око̀то (очите) си* (‘много старателно, с извъ̀нредно го̀лямо внимание, най-зорко (пазя)’ FR1/485)¹¹.

Somatyzmy z grupy **samopoczucie** to w większości struktury wskazujące na zaburzenia w odbieraniu wrażeń wzrokowych¹², które mogą mieć różne podłoże¹³. I tak oto w polszczyźnie *mgła przestania, zasłania, powleka, zasnuwa komuś oczy; oczy zachodzą komuś mgłą* WSFPWN238, kiedy choruje lub przeżywa silne emocje, zaś zmęczenie z niewyspania może sprzyjać uczuciu opisywanemu jako *mieć piasek w oczach* WSFPWN350. Z kolei bułgarskie *звезди ми изскачат/изскачат от очите; звезди ми светват/светнат пред очите; искри ми излизат/излязат, изскачат/изскачат от очите; блестунки ми излизат/излязат от очите; свитки ми излизат/излязат, изскачат/изскачат от очите* FR1/367, 368, 460, 95, FR2/278 rejestrują wrażenia, których perceptor doznaje pod wpływem silnego bólu po otrzymaniu nieoczekiwanego ciosu, a *вчетворяват ми се/вчетворяят ми се очите* oraz *върти ми се пред очите* słowniki definiują odpowiednio jako: ‘от преумора, от много работа виждам двойно, премрежено’ FR1/190¹⁴, ‘имам световъртеж, не мога да пазя равновесие и ми е лошо’ Nan128.

Na szczególną uwagę zasługują, poświadczane w obu językach, frazeologizmy o podobnej strukturze i typie obrazowania, lecz różniące się semantyką. O ile polskie *komuś robi się, zrobiło się ciemno, czarno w oczach, przed oczami; komuś ciemnieje, pociemniało, ćmi się, zaćmiło się w oczach* notowane

- 8 Różnice między materiałem polskim i bułgarskim wynikają także z charakteru wykorzystanych w pracy dwóch podstawowych źródeł – Słownik frazeologiczny języka polskiego S. Skorupki oraz Фразеологичен речник на българския език różni się co do założeń teoretycznych (w tym ostatnim zakres frazeologizmu jest węższy). Szerzej na ten temat zob. Gugulanowa 1982: 149.
- 9 Stanisław Skorupka definiuje je tylko jako wypukłe (Skor587). W WSFPWN związek ten został poświadczony w dwóch znaczeniach – w pierwszym obok kształtu wymienia się także charakterystyczny kolor, a znaczenie drugie to: ‘wzrok, spojrzenie bez wyrazu’.
- 10 Zob. też notowane w tym samym znaczeniu *strzec kogo, czego bardziej niż oka w głowie, jak oka w głowie* Skor589.
- 11 Zob. etymologię polskiej formy *żrenica* powstałej przez skojarzenie z psl. *zbr̥eti ‘patrzeć’ (Boryś 2008: 749) oraz synonim bułgarskiej formy *зеница – гледец* (← *гледам*) (BTR2002/276).
- 12 Oznaką złego samopoczucia wywołanego przez zmęczenie i/lub chorobę mogą być też *oczy przekrwione, obrzękłe, podsiniałe, podsinione, zapadłe, rozszerzone, wpół przymknięte* Skor587. Tego typu związki zostały odnotowane wyłącznie w źródłach polskich.
- 13 Nie zawsze źródła wskazują przyczyny zaburzeń w percepcji wzrokowej – por. polskie (*ciemne, czerwone*) *plamy, płatki, platy itp. latają, tańczą itp. komuś przed oczami* ‘ktoś widzi niewyraźnie, ktoś ma zaburzenia wzroku’ WSFPWN314.
- 14 Zob. też inne związki frazeologiczne wskazujące na stan zmęczenia wynikający z robienia czegoś przez dłuższy czas, które nie wpływają na funkcjonowanie narządu wzroku: *изваждам си/извадя си* (2), *изкарвам си/изкарам си очите; ъеда си очите* (1) FR1/393, 405, FR2/497.

są w znaczeniu 'ktoś ma zaburzenia wzroku spowodowane osłabieniem, zmęczeniem, chorobą itp.' WSFPWN314, o tyle bułgarskie *чёрно ми е пред очите* (1); *чёрно ми става/стане пред очите* (1); *чернее ми пред очите; притъмнява ми/притъмнее ми, причернява ми/причернее ми пред (на) очите* (1) FR2/504, 211 najczęściej łączone są z odczuwaniem głodu lub silnego bólu.

Spośród **potrzeb egzystencjalnych** w materiale utrwalony został tylko jeden proces życiowy – spanie. Z samym momentem zaśnięcia związany jest frazeologizm *склопвам/склопя очи* (1)¹⁵ FR2/295. Bliskie mu w są somatyzm opisujące uczucie senności: polskim *oczy ciężą, skleją się*¹⁶, *zamykają się komu* w znaczeniu 'kogoś morzy sen' Skor594 odpowiada bułgarskie *затварят ми се очите*¹⁷ 'много ми се спи' FR1/363. Wspólne dla polszczyzny i bułgarszczyzny są także struktury o znaczeniu przeciwnym 'nie spać, nie móc zasnąć': *nie (móc) zamknąć oczu, nie (móc) zmrużyć oka* WSFPWN317¹⁸, *ококорвам/ококоря очи*¹⁹ (2) FR2/23. Natomiast tylko w słownikach bułgarskich wystąpiły: *завличам/завлека очи, с очите* 'podremвам, поспивам малко, за кратко време' FR1/330 oraz kierowane do osób, które lubią długo spać: *ще ти гъбяшат очите, ще ти пораснат гъби на очите* FR2/528, 529.

Frazeologizmy z komponentem *oczy – очи* z grupy **aktywność fizyczna** wyrażają zdolność człowieka do przemieszczania się. W polszczyźnie są to: *zejść, schodzić komuś z oczu* 'usunąć się, usuwać się skądś, żeby nie być przez kogoś widzianym, żeby uniknąć spotkania z kimś' WSFPWN321 oraz (*iść*) *precz z oczu!*; *precz mi z (moich) oczu!* 'zejść z oczu; zejść mi z oczu, z pola widzenia; niech cię nie widzę!' Skor589. Odpowiadają im na płaszczyźnie formalnej i do pewnego stopnia treściowej²⁰, bułgarskie *махам се (махвам се/махна се) от очите на някого* 'освобождавам някого от присъствието си, преставам да безпокоя някого, преставам да досаждам, да преча на някого или да му създавам грижи' FR1/573, *да не те виждат/видят очите ми* 'махай се, върви си и да не идваш повече при мене, да не се появяваш пред мене' FR1/241. Wyrażony w nich implicytnie bądź eksplicytnie czasownik *widzieć – виждам/видя* jest nośnikiem znaczenia społeczno-komunikacyjnego²¹. W leksykonach bułgarskich wystąpiły ponadto somatyzm oznaczające: zamysł opuszczenia jakiegoś miejsca (*едното ми око все навън гледа* FR1/308), podążanie w jakimś kierunku (metaforyczne *вземам си/взема си очите в ръце* FR1/143) oraz chęć odejścia skądś bez zamiaru powrotu (*вземам си/взема си, хващам си/хвана си очите* FR1/143, FR2/475).

15 Jego drugie znaczenie ('umiрам') potwierdza właściwe dla kultury ludowej traktowanie snu jako częściowej śmierci, z której, w momencie przebudzenia, możliwy jest powrót (Zadrożyńska 1985: 59).

16 Zob. też (*s*)*kleić komu oczy* 'usypiać, uśpić kogo; sprowadzić sen na kogo' Skor592.

17 Por. parę frazeologizmów z antonimicznymi czasownikami jako komponentami werbalnymi: *отворzyć oczy* 'obudzić się' WSFPWN331 i *отварям/отворя очи* 'събуждам се' FR2/49.

18 W polskim materiale wystąpiły również, niemające ekwiwalentów w źródłach bułgarskich, frazeologizmy o znaczeniu 'ktoś, coś nie pozwala komuś zasnąć': *nie dać, nie pozwolić komuś zmrużyć oka* WSFPWN316, *spędzać sen z oczu* Skor592, *coś płoszy komuś sen z oczu* WSFPWN467.

19 Por. polski związek *spać z otwartymi oczami* notowany w znaczeniu 'spać bardzo lekko, być na pograniczu snu i jawy' WSFPWN495.

20 Por. semantycznie bogatszą eksplikację dla *махам се (махвам се/махна се) от очите на някого*.

21 Zob. jedno ze znaczeń czasownika *widzieć* (5. 'spotkać się z kimś' SJPPWN2/460) i *виждам* (4. 'срещам някого, като се движа в противоположна на него посока или когато се намирам някъде' RBE2/171). Szerzej o czasowniku *widzieć* zob. Zawislawska 2004: 57–59; Bartmiński & Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 108–126, a o czasowniku *виждам* – Mihajlova-Stalánova 2011: 122–127.

Szczególnie licznie reprezentowane w zebranych materiale są frazeologizmy z grupy **percepcje zmysłowe**. Część z nich, poświadczona tylko w źródłach polskich, charakteryzuje subiekt w kontekście jego możliwości wzrokowych (*mieć dobre oko (oczy)* ‘dobrze widzieć, mieć dobry wzrok’, *mieć kocie, sowie oczy* ‘widzieć w ciemności’, *mieć oko, mieć bystre oko (oczy)* ‘być spostrzegawczym’ Skor590, *jastrzębie, orle oczy, sokole oko (oczy)* ‘bardzo dobry wzrok’ WSFPWN314). Pozostałe²² to w głównej mierze struktury o znaczeniu ‘patrzeć’. I tak np. można: nie wiedzieć, gdzie patrzeć (*oczy rozbiegają się, rozbiegły się komu* Skor594), patrzeć kolejno na wszystko, co znajduje się w zasięgu wzroku (*toczyć, potoczyć, wieść, powieść okiem (oczami) po czymś, kimś* WSFPWN319), z dołu do góry (*podnieść, wznieść oczy do kogo, czego, ku komu, czemu, na kogo, co* Skor591). Przywołane związki nie mają ekwiwalentów w materiale bułgarskim, za to wspólne dla obu języków są jednostki będące nośnikami takich znaczeń jak: ‘patrzeć w określonym kierunku’ (*oczy czyje skierowały się na kogo, co, w którą stronę; oczy biegną, biegają, pobiegły, poleciały za kim, czym, ku komu, czemu, błakają się po czym* Skor594, *опирам/опра очи у нещо или някого* FR2/26), ‘patrzeć na odległość dostępną wzrokiem’ (*jak (gdzie) okiem zajrzeć (zajrzysz)* Skor587; *докъде<то> (додето) ти око види (вижда), очи видят (виждат); докъде<то> (додето) ти око стига, очи стигат* FR1/267, 268), ‘patrzeć ukradkiem’ (*strzelać oczami, oczkami* (2); *patrzeć, spoglądać, zerkać na coś, kogoś kątem oka, spod oka; obserwować coś, kogoś kątem oka, spod oka* WSFPWN319, 318, *изпод (под) око (очи)* (гледам, поглеждам); *с половин око гледам (наблюдавам); с едно<то> око поглеждам*²³ FR1/421, FR2/330, 286), ‘patrzeć powierzchownie’ (*omiąć kogoś, coś oczami; (jeden, pierwszy) rzut oka* WSFPWN325, 314, *хвърлям/хвърля <по> едно око; хвърлям очи*²⁴ (1) FR2/484), ‘patrzeć przenikliwie’ (*przejrzeć, przeniknąć okiem; przeszyć, przesywać kogo oczyma* Skor592; *świdrować, prześwidrować, przewiercić kogoś, coś oczami; przeniknąć kogoś, coś okiem* WSFPWN318, *пия с очи някого* (1); *изпивам/изпия с очи<те си> някого* (1); *изяждам/изям с очи някого* (1) FR2/121, FR1/419, 439), ‘wpatrywać się’²⁵ (*zatrzymać oko; zatrzymać się, zawisnąć okiem na czym; oczy wbić w kogo, co; oczy utkwąć, utopić, zatopić, wlepić w kim, czym, w kogo, co; utonąć, zatonać oczami w co; wpić się w kogo oczami; mieć oczy utkwione, wlepione w kogo, co* Skor594, 593, *впивам/впия очи в някого или в нещо; забождам/забода, забивам/забия очи; забивам си/забия си очите в нещо или някъде* FR1/178, 321, 319), ‘patrzeć, wyczekując kogoś’ (*wypatrywać oczy za kim, czym* Skor594, *изглеждам си/изгледам си очите; изглеждат ми се/изгледам ми се очите* (1) FR1/396, 397).

W grupie frazeologizmów związanych z **mową** jako właściwą człowiekowi formą obcowania dominują te, które odnoszą się do emocjonalnej reakcji mówiącego i słuchającego. Traktują one o mówieniu w sposób jawny (*na oczach; w oczach czyich; na oczach, w oczach u kogo; oko w oko* Skor588,

22 Z grupy tej zostały wyłączone związki frazeologiczne, w których za spojrzeniem kryją się emocje.

23 Obecność w bułgarskich strukturach liczebnika ułamkowego, który wskazuje na słabe natężenie czynności (‘mało’) wyrażonej przez komponent werbalny (Michow 2013: 91) znajduje odzwierciedlenie w rozbudowanej definicji słownikowej ‘поглеждам бързо, бегло, крадешком към нещо или някого или поглеждам крадешком, набързо от време на време някого или нещо’.

24 W warstwie formalnej przytoczonych frazeologizmów zwraca uwagę pojawiający się nieprzypadkowo komponent nominalny w formie l. poj. Wykorzystano tym samym fakt, że parzystość w wypadku oczu jest wykładnikiem kwantyfikującym typu ‘bardzo, silnie, całkowicie’, zaś jej brak (*rzucić okiem, rzut oka*) oznacza dysfunkcję, ułomność (Michow 2013: 88–89) – tu: niedokładne, niestaranne, pobieżne wykonanie czynności nazwanej przez komponent werbalny.

25 Do tej grupy ciążą odnotowane tylko w źródłach bułgarskich związki wskazujące na zajmowanie się czymś przez dłuższy czas, niemal nieprzerwanie (*не вдигам/вдигна очи, очите си от нещо* (2); *не отделям/отделя, не откъсам/откъсна очи, очите си от нещо* (2) FR1/684, 711).

пред очите на някого (2) FR1/190-191), wprost, niczego nie ukrywając (*do oczu; bryzgać komu w czum w oczu; ciskać, rzucić co w oczu komu albo kogo* Skor588, 589, *w очите на някого* (1); *право, направо в очите на някого* (1); *хвърлям/хвърля в очи<те> на някого нещо* FR1/177, FR2/174, FR1/653, FR2/479). Wyjątkowe miejsce wśród nich zajmuje polska struktura *w (żywe) oczu* oznaczająca nie tylko jawnie, ale także ‘bezczelnie i cynicznie, bez żadnego skrępowania wobec kogoś’ WSFPWN320. Poza tym w materiale odnotowane zostały związki opisujące działania, które mają na celu ‘wprowadzenie kogoś w błąd, nie mówiąc mu prawdy, wmawiając mu coś’ (polskie *zamydlić, mydlić komuś oczu* WSFPWN321; *zaslepić komu oczu; sygnąć w oczu; zasypać oczu komu piaskiem; puścić komu dym w oczu* Skor590 oraz ich bułgarskie odpowiedniki *замазвам/замажа очите на някого; хвърлям/хвърля пепел в очи на някого; хвърлям/хвърля прах в очите на някого* (1) FR1/344, FR2/484, 485).

Świat wewnętrzny człowieka

Wśród frazeologizmów z komponentem *oko/oczy* – *oko/очи* związanych ze światem wewnętrznym człowieka można wyodrębnić cztery grupy. Pierwsza z nich, poświadczona jedynie w bułgarszczyźnie, obejmuje jednostki odnoszące się do **cech jego charakteru**. Opisują one niewdzięcznika odpłacającego złem za dobro (*дай му нож да ти избодде, извади очите* FR1/237), obłudnika (*мажа очи; пред тебе маже, глади, а зад тебе ти очи вади; с намокрени очи* FR1/568, FR2/191, 324), a także kogoś chciwego (*все е малко на попово око* FR1/186), przebiegłego (*въртя очи; очите си като лисица <пред курник>* FR1/201) i zarozumiałego (*очи лакоми, дуне тричаво* FR2/94). W grupie tej warte uwagi są zwłaszcza struktury opisujące osobę mądrą²⁶, przewidującą, której nie sposób oszukać. Dochodzi w nich do zwielokrotnienia części ciała (*очите ми светят на четири; с четиринайсет очи* FR2/95, 366), czemu może towarzyszyć jej nietypowe usytuowanie (*и на врата си, гърба си, тила си, гъза си, задника си имам очи* FR1/456). Zarówno reduplikacja oczu, jak i motyw opaczności – umieszczenie ich z tyłu (*на врата, гърба, тила, гъза, задника*) – służą wyrażeniu wysokiego stopnia cechy uwarunkowanej funkcją i działaniem narządu wzroku (Michow 2013: 58, 88), co potwierdzają eksplikacje słownikowe (*очите ми светят на четири ‘с буден ум съм, способен съм, хитър съм, не мога да бъда излъган’, с четиринайсет очи ‘който е много умен, буден’, и на врата си имам очи ‘много съм умен и предвидлив, хитър’*)²⁷.

Reduplikacja charakteryzuje także, zaliczane do grupy **zachowania**, bułgarskie związki o znaczeniu ‘być czujnym’²⁸ (*отварям си/отворя си очите на четири, чекрък, четиринайсет; очите ми са, играят на четири* (2); *очите ми гледат на четири (страни); въртя си очите на четири* FR2/51, 95, 94, FR1/203). Zastosowany zabieg nie tylko oznacza intensyfikację procesu percepcji, ale jednocześnie zwiększa ekspresję całego wyrażenia (Michow 2013: 97). Rzadziej w ich strukturze występuje tylko para oczu (*държа очите си отворени* FR1/292, *отварям си/отворя си очите* (2) FR2/50) lub jedno oko (*имам око на нещо или някого* (2) FR1/449), ale to właśnie one mają swoje odpowiedniki w języku

26 Szerzej o metaforze *widzieć to widzieć* – zob. Pajdzińska 1996: 115–117.

27 Zob. też polski frazeologizm *mieć z tyłu oczu*, ale notowany w znaczeniu ‘wszystko widzieć’ Skor590.

28 Mogą wówczas w skład związku wejść komponenty rozszerzające pole widzenia (*очите ми гледат на четири страни; моето око и през рамото гледа* FR2/94, FR1/594).

polskim²⁹ (*mieć kogoś, coś na oku* (1) WSPFWN315, *mieć oczy otwarte na co; mieć oczy i uszy otwarte* Skor590). Różnice między przywołanymi polskimi i bułgarskimi somatyzmami nie sprowadzają się jednak tylko do liczby odnotowanych jednostek czy sposobu obrazowania. Można je dostrzec również w planie treściowym – według eksplikacji podawanych w źródłach bułgarskich bycie czujnym na ogół ma zapobiec staniu się czegoś złego, nieprzyjemnego, czego nie uwzględniają polskie definicje. W bułgarszczyźnie poświadczono ponadto jednostki antonimiczne – ‘być roztargnionym, nieuważnym’ (*очите ми са в краката, очите ми са на пръстите* FR2/95). Osłabieniu zdolności percepcyjnych subiektu posłużył w nich motyw degradacji topograficznej oznaczający włączenie w sferę dołu cielesnego – zmianę położenia narządu zmysłu z naturalnego na nienaturalne (Michow 2013: 46).

Obu językom znane są związki z komponentem *oczy* – *очи* wyrażające pobłażliwy stosunek do osób, rzeczy, czego przejawem jest ich celowe niezauważanie: polskie *przymknąć, przytykać, zmrużyć oczy na co* ‘udawać, że się nie widzi, tolerować co’ Skor592 i odpowiadające im bułgarskie *затварям си/затворя си очите пред (за) нещо; закривам си/закрия си очи пред нещо* ‘съзнателно се правя, че не забелязвам нещо (обикн. нередно), нарочно не му отдавам значение’ FR1/362, 342.

W materiale zostało poświadczonych niewiele frazeologizmów opisujących sytuacje związane z płaczem. Wspólne dla polszczyzny i bułgarszczyzny są tylko dwie struktury (*wypłakać, wypłakiwać oczy* Skor594, *изплаквам си/изплача си очите* FR1/419³⁰), przy czym różnią się one w planie treściowym – eksplikacja polska wskazuje na powód długotrwałego płaczu (‘ciągle płakać z żalu, ze zmartwienia (po kimś)’), podczas gdy w bułgarskiej definicji akcentuje się jego konsekwencje – uszkodzenie narządu wzroku (‘плача много, продължително, повреждам си очите от плачене, не мога повече да плача’). Źródła polskie notują jeszcze *mieć oczy w mokrym miejscu* ‘mieć skłonność do płaczu, łatwo ulegać wzruszeniu, a także: płakać’ WSPFWN254 oraz *zwilgotniałe oczy* Skor587, *oczy komuś wilgotnieją, zwilgotniały; ktoś czuje wilgoć w oczach* ‘komuś łzy napływają do oczu, komuś chce się płakać, ktoś jest wzruszony’ WSPFWN317. –

W grupie **zachowania** mają swoją reprezentację również związki frazeologiczne, którym przypisuje się znaczenie ‘starać się komuś podobać, usiłować wywrzeć na kimś wrażenie’. Kokietowanie przejawia się w nich w spojrzeniu będącym wyrazem sympatii okazywanej płci przeciwnej. Spoglądać zalotnie to w polszczyźnie: *robić, sypać oko; robić, zrobić, puszczać perskie oko do kogo*³¹; *przewracać oczy, oczami (oczyma)* Skor592, *strzelać (słodkimi) oczami (oczyma)*³² Skor593. W języku bułgarskim w takim znaczeniu zostały poświadczono: *въртя очи; въртя си очите; играят ми очите* FR1/201, 380, *ударя едно око на някого* (2) FR2/437-438. Warty podkreślenia jest tu fakt, że o ile według źródeł polskich kokietować spojrzeniem może kobieta i mężczyzna, o tyle definicje bułgarskie wskazują na specyfikację

29 Polskie źródła notują jeszcze *argusowe oczy, argusowe oko* ‘czujny, podejrzliwy wzrok, przed którym nic się nie ukryje’ WSPFWN6.

30 Zob. też *цедя си очите* (2) definiowany jako ‘плача много или продължително’ FR2/497.

31 W WSPFWN *zrobić, puścić, sypnąć do kogoś (perskie) oko, oczko* występuje w dwóch znaczeniach: 1. ‘zmrużyć oko znacząco, porozumiewawczo lub kokieteryjnie’; 2. ‘dać znać, że tylko na pozór traktuje się coś poważnie’ (321), podczas gdy Stanisław Skorupka podaje jedną eksplikację i to semantycznie uboższą ‘spoglądać zalotnie, filuternie na kogo’.

32 WSPFWN również ten frazeologizm został odnotowany w nieco zmienionej postaci (*strzelać oczami, oczkami*), w dwóch znaczeniach: 1. ‘spoglądać, rozglądać się zalotnie, kokieteryjnie, wesoło’; 2. ‘rozglądać się ukradkiem, zerkać lękliwie’ (219). W słowniku S. Skorupki definiowany jest on wyłącznie jako ‘rzucić przymilne spojrzenia’.

plciową (trzy pierwsze z przytoczonych somatyzmów odnoszą się zwykle do kobiet, a ostatni wyłącznie do mężczyzn).

Wśród związków rozpatrywanych w ramach różnych aspektów życia wewnętrznego człowieka liczną grupę stanowią te, które dotyczą jego **emocji** – uczuć z grupy radości, oczarowania i podziwu, sympatii, zdziwienia, wstydu oraz gniewu³³.

Jak pisze Antoni Kępiński wyraz oczu „(...) podlega tylko w minimalnym stopniu wolicjonalnej kontroli. Dlatego po oczach najłatwiej rozpoznać stan emocjonalny drugiej osoby”³⁴ (Kępiński 1977: 14). Stąd polskie *oczy wesołe, błyszczące, roziskrzzone, płomienne* Skor587 jako oznaka radości. W ekscerpowanych leksykonach bułgarskich nie występują podobne połączenia. Poświadczane w nich zostały za to frazeologizmy związane z uczuciami z grupy oczarowania i podziwu, w których oko/oczy (spojrzenie) subiektu kierowane jest/są na obiekt budzący zachwyt i chęć posiadania: *имам око на нещо или някого* (1) FR1/449, *очите ми са в нещо или някого; отиват ми/отидат ми очите (по (след) нещо, по (след) някого)* (1) FR2/ 95, 68, *мятам (мятвам/метна) око на нещо или някого* FR1/601, *удрям/ударя око на нещо или на някого* FR2/441, *гълтам с очи някого или нещо* FR1/225. Ich polskie ekwiwalenty to: *oczy komuś się zaświeciły (do kogoś, czegoś)* WSFPWN317, *oczy płoną do czego* Skor594.

W grupie sympatii przeważają jednostki bułgarskie. Wspólne dla obu języków są tylko te o znaczeniu ‘zwracać czyjąś uwagę swoim wyglądem, podobać się’ (*ktoś komu wpadł w oko* Skor593, *nie odrywać, nie móc oderwać od kogoś oczu* WSFPWN304, *лови ми окото; ловя око<то>* FR1/562, 563, *пада ми/надне ми окото върху (на) някого* FR2/103, *влиза ми/влезе ми очи<те>*; *изтичат ми/изтекат ми очите по някого; вземам/взема очите (окото) на някого* (1); *грабвам/грабна очите на някого* FR1/171, 430, 139, 221, *хващам око <то> (очи<те>)* на някого; *пълня окото (очите) на някого* FR2/470, 231, *изпълвам (изпълнявам)/изпълня, напълвам (напълням)/напълня очите (окото) на някого* FR1/426, 662). W materiale bułgarskim odnotowane zostały również struktury o znaczeniu ‘żywić do kogoś uczucie’ (*пада ми/надне ми окото на някого* FR2/103, *вземам/взема на око някого; не вдигам/не вдигна, не откъсвам/не откъсна, не отделям/не отделя, не свалям/не сваля очи<те си> от някого* FR1/ 138, 684,717, *изяждам/изям, пия с очи някого* (2) FR1/439, FR2/121).

Zarówno w polszczyźnie, jak w bułgarszczyźnie zdziwieniu towarzyszy szerokie otwarcie oczu (*śluchać czego, stać z szeroko otwartymi, rozwartymi oczami (oczytą)*); *robić okrągłe oczy* Skor592, *wybałuszać, wytrzeszczać oczy* Skor593, *wybałuszone, wytrzeszczone oczy* Skor587, *otwieram/отворя очи като плочи, филджани; ококорвам/ококоря очи* (1) FR2/49, 23). O stanie tym możemy wnioskować także na podstawie ruchliwości gałki ocznej, na co wskazują takie polskie frazeologizmy jak: *oczy wywracają się komu do góry dnami; oczy wychodzą, wylażą, wyskakują komu na wierzch, z orbit, z oprawy, ledwie nie wyskoczą* Skor594, *postawić, stawiać oczy w słup; oczy komuś stanęły w słup* WSFPWN490³⁵, *oczy słupem stanęły* Skor594, *patrzeć na kogo, co osłupiałymi oczytą* Skor591. Dla obu języków typowe są struktury, w których silne zdziwienie wiąże się z poddawaniem w wątpliwość własnych zdolności percepcji wzrokowej (*nie wierzyć, nie dowierzać (własnym, swoim) oczom* Skor591, *не вярвам очите си* FR2/686).

33 Podział uczuć-afektów i uczuć-postaw emocjonalnych przyjęto [za:] Iwoną Nowakowską-Kempną (Nowakowska-Kempna 1995: 120–122).

34 Zob. *wyczytać co komu z oczu* Skor589, *poznać, poznawać, widzieć co po oczach* w znaczeniu ‘domyślać się czego z wyrazu oczu’ Skor592.

35 Zob. eksplikację ‘obrócić oczy ku górze i utkwić w czymś nieruchomo wzrok, zwykle na skutek przerażenia, zdumienia; ktoś obrócił oczy ku górze’.

Wśród analizowanych związków odnoszących się do sfery emocjonalnej w życiu człowieka znaczącą grupę stanowią jednostki wyrażające uczucie wstydu³⁶ (*очите ми канват от срам* ‘много се засрамам’ FR2/95 czy *болят ме очите* ‘изпитвам срам; срамувам се, свеня се’ FR1/101). Nierzadko ich znaczenie determinują tkwiące w strukturze semantycznej leksemu *oko* semy przestrzenne. Stąd też polskie *spuścić oczy* ‘zawstydzić się’ Skor592, *nie śmieć oczu podnieść* ‘czuć się zażenowanym wobec kogo; wstydzić się kogo, czego’ Skor591 oraz bułgarskie *навеждам/наведа очи* <към (в) земята> FR1/607, *потаням/потоня очи* <в земята> oba w znaczeniu ‘отместям поглед от събеседника си и поглеждам надолу, обикн. поради засрамане’, *падат ми/паднат ми очите пред някого* ‘много се засрамам’ FR2/167, 107. Został w nich utrwalony ruch wertrykalny w dół, tradycyjnie wartościowany negatywnie (Tolstoj 1995/1: 345-346). Poczucie wstydu, za postępek swój lub kogoś, rzutuje na kontakty społeczne, sprawiając, że *не можеш, боимы się, не смееш спогледа котиш в очу, показаć się котиш на очу* WSFPWN/313 (bułgarskie: *не мога да гледам, да погледна в очите някого; не мога да гледам, да погледна хората в очите* FR1/706, 707, *как ще гледам, ще погледна в очите някого; как ще гледам, ще погледна хората в очите; не смея да погледна в очите някого; не смея да гледам хората в очите; иди гледай хората в очите* FR1/472, 723, 385) albo przychodzi nam *świecić oczami (oczuta) przed kim, czym, za kogo* Skor593. Ponadto w materiale poświadczono zostały frazeologizmy o znaczeniu przeciwnym – ‘nie wstydzić się; być bezczelnym, bezwstydnym’. Niemal wszystkie, z wyjątkiem jednego (*nie mieć wstydu w oczach* Skor590) wystąpiły w źródłach bułgarskich (**ни срама, ни очи; ни ти срам, ни ти очи; нямам ни срам<a>, ни очи** FR1/742, 756, *очите ми са на тила; с дебели очи* FR2/95, 283, *имам дебели очи; дебели ми са очите; направям/направя дебели очи; имам корави очи; корави ми са очите* FR1/443, 250, 654, 445, 538, *с корави очи* FR2/296). Niektóre spośród analizowanych związków tej grupy występują z kwalifikatorem *wulgarne*, a to za sprawą komponentu werbalnego – czasowników nazywających czynności fizjologiczne (*запикал съм <си> очи<те>; запикал съм очи като бясна свиня; засрал съм <си> очи<те>* FR1/351, 359).

Ruch wertrykalny rejestrują także somatyzmy *zmierzyć kogo okiem, oczami (oczuta)* Skor590, *измервам/измеря, премерва/премеря с очи някого* FR1/414, F2/196, które nieco różnią się semantyką. Polski frazeologizm został poświadczony w znaczeniu ‘obejrzeć kogo od góry do dołu; uważnie, krytycznie, ciekawie’, podczas bułgarska eksplikacja kładzie akcent nie na ruch gałki ocznej, a na towarzyszące lustrującemu spojrzeniu negatywne uczucia (niezadowolenie, nienawiść, pogarda) lub intencję oceny³⁷ (*‘изглеждам изпитателно някого в целия му ръст, обикн. с недоволство, ненавист, презрение и под., или за да го преценя’*).

W badanym materiale, głównie bułgarskim, ruch wiąże się ponadto z uczuciami z grupy rozczarowania – w dół (*падам/падна <ниско> в очите* FR2/105, *пада ми/падне ми в очите* FR1/101) oraz szacunku – w górę (*издига ме/издигне ме в очите на някого* FR1/399, *издига ме/издигне ме, издигам се/издигна се в собствените ми очи* FR1/400, *раста, израствам/израсна в собствените си очи* FR2/251, 1/427, *стоя високо в очите на някого* FR2/350, *раста в очите; пораствам/порасна,*

36 W bułgarskim materiale odnotowano również związki o znaczeniu ‘с делата си се спасявам от срам, от позор; отсрамам се, спасявам честта си’ (*умивам си/умия си очите на някого* FR2/451) i ‘спасявам обикн. с делата си някого от срам, представям го добре, отсрамам го’ (*умивам/умия очите на някого* FR2/451).

37 Jak zauważa Iwona Nowakowska-Kempna o orientacji przestrzennej pogardy nie decyduje zaliczenie do uczuć negatywnych, lecz fakt, że jej obiekt usytuowany jest zawsze poniżej doznającego uczucia (Nowakowska-Kempna 1995: 141–142).

израствам/израсна в (пред) очите на някого FR2/251, 158, 1/427, *urosnąć w czyichś, we własnych oczach* WSFPWN319).

220

Kolejna partia związków wyrażających emocje odnosi się do uczucia gniewu, wrogości. Jak pisze A. Wierzbicka: „W człowieku rozgniewanym dezaprobatą budzi chęć do działania, do jakiegoś czynu skierowanego przeciw (prawdziwemu czy domniemanemu) **złu**” (Wierzbicka 1971: 45). Ten sposób obrazowania jest właściwy przede wszystkim dla bułgarszczyzny³⁸. W strukturze analizowanych jednostek występują czasowniki nazywające agresywne zachowania X-a oraz oczy Y-a jako ich obiekt (*изкарвам/изкарам, издирам/издера* (1) *очите на някого* FR1/404, 400, *ще издера, ще одера очите някому* FR2/521, 525, *изваждам/извадя очите някому* FR1/392, *сякаш че съм извадил очите някому* FR2/384), przy czym komponent werbalny ma tu na ogół postać 2. os. l. mn., co dowodzi wzajemności – **doświadczający gniewu odpowiada na akt agresji** (*вадим си, дерем си очите* FR1/112, 255, *ще си извадим, ще си изповадим, ще си издерем, ще си изкараме очите* FR2/527). Słowniki bułgarskie podają ponadto związki, w których zostały utrwalone fizjologiczne objawy gniewu. Jednym z nich jest wzrost ciśnienia krwi w organizmie (na skutek zwiększonego wydzielania do niej hormonów), co może być odczuwane jako napłygnięcie krwi do oczu (Młeczko 2013: 360-361): *става ми/стане ми кръв пред очите* FR2/338, *наливат ми се/налеят ми се очите <с кръв>; кръв ми е в очите* FR1/640, 543. Drugi z objawów to wywołane spadkiem ciśnienia krwi zaburzenia percepcji wzrokowej, które odbierane są jako ciemność (Młeczko 2013: 363): *причернява ми/причернее ми, притъмнява ми/притъмнее ми пред (на) очите* (2) *‘обзема ме силен гняв, яд и преставам да се владея; изгубвам самообладание от гняв’* FR2/211³⁹. W obu językach, choć w polszczyźnie częściej, gniew, wrogość bywają też wyrażane samym spojrzeniem (*очу бazyliшкowe/bazyliška* ‘spojrzenie mogące zabić’ Skor587⁴⁰, *patrzyć, spoglądać na kogo, co kosym, niechętnym, niemiłym, złym* Skor591, *krzywym okiem* WSFPWN322, *блyскawice стрелаят кому з очу* Skor593, *ктоś sypie, комуś sypią się з очу блyскawice, piorуny; ктоś ciska, мiота з очу блyскawice, piorуny; czyjeś очу мiотаят, ciskаят блyскawice, piorуny* WSFPWN315, *види ми се нещо в очите* ‘не са на добро, не предвещават добро постъпките ми, готвя се да извърша нещо лошо’ FR1/148, *очите ми гледат на кръв* (1) ‘готов съм да извърша убийство, да убия някого’, (2) ‘много съм сърдит, навъсен и съм готов да се карам’ FR2/94).

Osobne miejsce w grupie analizowanych somatyzmów przynależnych sferze świata wewnętrznego człowieka zajmują struktury opisujące **procesy mentalne**⁴¹. W materiale wyraźnie ujawnia się związek między widzeniem a wiedzą⁴². Niektóre frazeologizmy (polskie *zamknąć, zamykać na co oczu* Skor594, *przymknąć, przymykać, zmrużyć, zamrużać oczu na co* Skor592 oraz bułgarskie *затварям си/затворя*

38 W źródłach polskich odnotowane zostały jedynie *skakać, przyskakiwać, stawać кому (sobie) do oczu* ‘sprzeczać się, kłócić się gwałtownie’ Skor592.

39 Zbliżone w planie obrazowania frazeologizmy polskie zostały poświadczony w znaczeniu, które nie wskazuje na gniew jako przyczynę zaburzeń w percepcji wzrokowej – zob. grupa samopoczucie.

40 Zob. też ciężące ku tej grupie związki, które Stanisław Skorupka podaje bez eksplikacji: *oko dzikie, zimne, lodowate, ponure, chmurne* Skor587.

41 Por. znaczenia czasownika *widzieć* (5. ‘przypominać lub wyobrażać sobie coś’; 6. ‘zdawać sobie z czegoś sprawę’; 7. ‘rozumieć i oceniać coś w określony sposób’ SJPPWN2/460) i *виждам* (3. *имам в съзнанието, във въображението си някакъв образ, представа; представям си, въображавам си*. 10. *става ми ясно нещо; схващам, разбирам*’ RBE2/171) wskazujące na charakter mentalny czynności.

42 Zob. rozwój znaczenia ‘widziałem, zobaczyłem coś, kogoś’ > ‘wiem o czymś, o kimś’ (Boryś 2008: 692). W tym kontekście por. charakterystyczne dla obu języków struktury występujące pod postacią pytania (*gdzie ja miałem (ja miałam, on miał*

ци очите пред (за) нещо; закривам си/закривя си очи пред нещо FR1/362, 342) odnoszą się do działań o charakterze intencjonalnym, które można sprowadzić do znaczenia ‘nie chce wiedzieć o czymś; udawać, że się nie widzi; być ślepy na coś; tolerować coś; świadomie nie przywiązywać do czegoś wagi’. Widzieć to także rozumieć, orientować się w sytuacji. Stąd *przejrzeć na oczy* (2) ‘dostrzec swą dotychczasową niewiedzę, uprzytomnić sobie swój błąd, zrozumieć coś, ocknąć się z czegoś’, *bielmo spadło komuś z oczu; huska, zasłona spadła komuś z oczu* ‘ktoś nagle zobaczył rzeczy takimi, jakie są w rzeczywistości, poznał prawdę, której wcześniej nie dostrzegał, pozbył się złudzeń’, *zdjąć komuś bielmo z oczu; zdjąć, zedrzyć komuś łuskę, zasłonę z oczu* ‘ukazać komuś niedostrzeganą przez niego, powszechnie znaną prawdę’ WSPFWN409, 314, 321. Ich bułgarskimi ekwiwalentami, poza wymownym *давам/дам на слепец око* FR1/229, są: *отварят ми се/отворят ми се очите; откривам/откривя очите някому за нещо; отварям/отворя очите на някого* FR2/54, 73, 49.

Wśród badanych jednostek wystąpiły również i takie, które odwołują się do kategorii punktu widzenia – polskie *w oczach czyich* (‘według czyjegoś zdania, opinii’ Skor588) i bułgarskie *в (пред) очите на някого; в (пред) нечиши очи* (‘spored схващанията, според преценката или мнението на някого’ FR1/178). Czasami, na co wskazuje zwłaszcza materiał bułgarski, oceny stanu rzeczy można dokonywać z perspektywy odmiennej od własnej – *гледам с очите на някого; гледам с нечиши очи* ‘възприемам и преценявам нещо, както някой друг’ FR1/214. Eksplicacja polskich *patrzeć, spojrzeć na kogo, co интум okiem, интуми очыта* Skor591 jest ogólniejsza, kładzie akcent jedynie na odmienną perspektywę (‘inaczej kogo, co oceniać, inaczej się na co zapatrywać; spojrzeć na co z innego punktu widzenia, inne mieć o czym pojęcie’).

*

Poddane analizie polskie i bułgarskie frazeologizmy z komponentem *oko – oczy / oko – очи* tworzą rozbudowaną siatkę znaczeń. W ideograficznym modelu systematyzacji frazeologii somatycznej, opartym na antropocentrycznym schemacie pojęciowym, wpisują się w 11 obszarów związanych z funkcjonowaniem człowieka jako istoty żywej i działającej (wybranymi okresami cyklu życiowego, budową ciała, samopoczuciem, potrzebami egzystencjalnymi, aktywnością fizyczną, percepcją zmysłową, zdolnością mówienia) oraz jego światem wewnętrznym (cechami charakteru, zachowaniami, emocjami i działaniami mentalnymi). W materiale najliczniej reprezentowane grupy stanowią somatyzmy odnoszące się do różnych aspektów percepcji wzrokowej (o znaczeniu ‘patrzeć’) oraz sfery emocjonalnej człowieka (zwłaszcza wyrażające uczucie gniewu i wstydu), podczas gdy najmniej frazeologizmów wiąże się z cyklami jego życia (końcem okresu dziecięcego, śmiercią), potrzebami egzystencjalnymi (snem) i aktywnością fizyczną (zdolnością do przemieszczania się).

Większość przywołanych w tekście jednostek poświadczonych w obu językach łączy struktura, typ obrazowania i semantyka (np. *zamknąć, zamykać na co oczy* ‘nie chce wiedzieć o czym, być ślepy na coś; *затварям си/затворя си очите пред (за) нещо* ‘съзнателно се правя, че не забелязвам нещо (обикн. нередно), нарочно не му отдавам значение’). Rzadziej obserwuje się rozbieżności w ich eksplicacjach słownikowych (np. przyczyny zaburzeń w percepcji wzrokowej jako oznaka złego samopoczucia). Różnice między materiałem polskim i bułgarskim najczęściej mają charakter ilościowy – pewne grupy semantyczne zostały poświadczane tylko w jednym języku (np. bułgarskie frazeologizmy wskazujące na

итп.) очы? ‘zwrot, którym mówiący wyraża zdumienie z powodu tego, że wcześniej nie zauważył lub nie zrozumiał czegoś’ WSPFWN 314, *очи нямаши ли?* ‘не виждаш ли, не разбираш ли?’ FR2/94).

oznaki zbliżającej się śmierci czy odnoszące się do cech charakteru, polskie jednostki charakteryzujące subiekt w kontekście jego możliwości postrzegania rzeczywistości za pośrednictwem zmysłu wzroku) albo cechuje je dysproporcja na niekorzyść jednego z nich (np. przewaga polskich struktur opisujących oko jako organ ciała czy bułgarskich wyrażających szacunek).

Bibliografia

- Andrejčin, Lúbomir, Lúben Georgiev, Stefan Ilčev, Nikola Kostov, Ivan Lekov, Stojko Stojkov, Cvetan Todorov (red.) (2002) *B"lgarski t"lkoven rečnik*. Sofià: Nauka i izkustvo.
- Bartmiński, Jerzy, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (2009) „Dynamika kategorii punktu widzenia w języku, tekście i dyskursie”. [W:] Jerzy Bartmiński. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS; 106–130.
- Boryś, Wiesław (2008) *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Czurak, Maria (1988) „Frazeologia określająca cechy charakteru człowieka”. [W:] Mieczysław Basaj, Danuta Rytel (red.) *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. T. IV. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; 147–151.
- Drabik, Lidia, Elżbieta Sobol (2007) *Słownik języka polskiego PWN*. T. 2 P–Ż. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gordy, Miroslava (2010) *Somatičeskaâ frazeologiâ sovremennyh russkogo i pol'skogo âzykov*. Šecin: volumina.pl Daniel Krzanowski.
- Gugulanowa, Iwanka (1982) „Frazeologizmy z liczebnikami w języku polskim i bułgarskim”. [W:] Mieczysław Basaj, Danuta Rytel (red.) *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. T. 1. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; 149–156.
- Kępiński, Antoni (1977) „Twarz i ręka”. [W:] *Teksty: teoria literatury, krytyka i interpretacja* Nr 2 (32); 9–34.
- Kłosińska, Anna, Elżbieta Sobol, Anna Stankiewicz (2005) *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłówiami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Krasnowolski, Antoni (1905) *Przenośnie mowy potocznej*. Cz. 1. Warszawa: M. Arcta.
- Krawczyk-Tyrpa, Anna (1987) *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kwaśniewicz, Krystyna (1981) „Zwyczaje i obrzędy rodzinne”. [W:] Maria Biernacka, Maria Frankowska, Wanda Paprocka (red.) *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*. T. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk; 86–126.
- Mihajlova-Stalánova, Nadežda (2011) *Verba percipiendi v b"lgarskiâ i polski ezik*. Sofià: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Michow, Elżbieta (2013) *Studia nad frazeologią somatyczną języka polskiego i bułgarskiego*. Kielce: GlobalTranslator CUiT.
- Mleczo, Joanna (2013) „Bułgarskie frazeologizmy z głównym komponentem somatyzmem wyrażające gniew”. [W:] Žoržeta Čolakova, Diana Ivanova (red.) *Paisievi četeniâ. Ezikoznanie*. T. 50, kn. 1, sb. V, 2012. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisij Hilendarski”; 356–368.
- Nanova, Ani (2005) *Frazeologičen sinonimen rečnik na b"lgarskiâ ezik*. Sofià: Izdatelstvo „Heyzal“.
- Ničeva, Ketii (1978) „Frazeologizmi – repliki v b"lgarskiâ ezik”. [W:] *B"lgarski ezik* Kn. 5; 457–463.
- Ničeva, Ketii, Sijka Spasova-Mihajlova, Kristalina Čolakova (1974) *Frazeologičen rečnik na b"lgarskiâ ezik*. T. 2 A–N. София: Izdatelstvo na B"lgarskata akademiâ na naukite.

- Ničeva, Keti, Sijka Spasova-Mihajlova, Kristalina Čolakova (1975) *Frazeologičen rečnik na b"lgarskiâ ezik*. T. 2 O-Â. София: Izdatelstvo na B"lgarskata akademiâ na naukite.
- Ničeva, Keti, Sijka Spasova-Mihajlova, Kristalina Čolakova (red.) (1979) *Rečnik na b"lgarskiâ ezik*. T. 2 (V). Sofiâ: Izdatelstvo na B"lgarskata akademiâ na naukite.
- Nikitina, Tat'ana (1995) „K voprosu o klassifikacionnoj sheme frazeologičeskogo slovarâ”. [W:] *Slavânskoe âzykoznanie* Nr 2; 68–82.
- Nowakowska-Kempna, Iwona (1995) *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*. Poznań: Wydawnictwo SORUS.
- Ovčarova, Ginoeva (2017) „Frazeologični edinici s komponent «oko». B"lgarsko-polski paraleli”. [W:] *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis* Vol. 36/2; 273–283.
- Pajdzińska, Anna (1996) „Wyrażenia zmysłowe jako podstawa metafor językowych”. [W:] *Etnolingwistyka* Nr 8; 112–131.
- Pajdzińska, Anna (1999) „Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata”. [W:] Jerzy Bartmiński (red.) *Językowy obraz świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS; 87–107.
- Skorupka, Stanisław ([1967] 1985) *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. T. 1 A–P. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Sapasova-Mihajlova, Sijka 1965 „Frazeologični varianti s obš komponent «ezik»”. [W:] *B"lgarski ezik* Kn. 4–5; 327–339.
- Święcicka, Małgorzata, Eliza Tarary (2005) „Wybrane somatyzmy z komponentem oko w języku młodzieży szkolnej”. [W:] *Białostockie Archiwum Językowe* Nr 5; 119–133.
- Tolstoj, Nikita (1995) „Verh – niz” [W:] Nikita Tolstoj (red.) *Slavânskije drevnosti. Etnolingvističeskij slovar'*. T. 1 A–G. Moskva: Meždunarodnyje otnošeníâ; 345–346.
- Vakarelski, Hristo (1990) *B"lgarski pogrebalni obiçai. Sravnitelno izučavane*. Sofiâ: Izdatelstvo na B"lgarskata akademiâ na naukite.
- Wierzbicka, Anna (1971) *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wójtowiczowa, Janina, Wiara Małdziewa (1994) *Polskie i bułgarskie związki frazeologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- V"tov, V"rban (2005) „Mit i narodni predstavi v"v v"trešnata forma na b"lfarskite frazeologizmi s komponent «s"rce«”. [W:] Marijka Dimitrova & Ivanova, Lûdmila, Gecov, Anton (red.) *Sbornik ot kolokviuma po povod 70-godišnina na profesor Hilmar Valter, početen doktor na VTU „Sv. sv. Kiril i Metodij”*. Veliko T"rnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Sv. Kiril i Metodij”; 278–285.
- Zadrożyńska, Anna (1985) *Powtarzać czas początku. Cz. 1: O świętowaniu dorocznych świat w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Spółdzielcze.
- Zawislawska, Magdalena (2004) *Czasowniki oznaczające percepcję wzrokową we współczesnej polszczyźnie. Ujęcie kognitywne*. Warszawa: nakładem Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Skróty

- BTR — Andrejčin, Lûbomir, Lûben Georgiev, Stefan Ilčev, Nikola Kostov, Ivan Lekov, Stojko Stojkov, Cvetan Todorov (red.) (2002)
- FR1 — Ničeva, Keti, Sijka Spasova-Mihajlova, Kristalina Čolakova (1974)
- FR2 — Ničeva, Keti, Sijka Spasova-Mihajlova, Kristalina Čolakova (1975)
- Nan — Nanova, Ani (2005)
- RBE — Ničeva, Keti, Sijka Spasova-Mihajlova, Kristalina Čolakova (red.) (1979)

SJPPWN — Drabik, Lidia, Elżbieta Sobol (2007)

Skor — Skorupka, Stanisław ([1967] 1985)

WSFPWN — Kłosińska, Anna, Elżbieta Sobol, Anna Stankiewicz (2005)